

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буева, Л. П. Общение / Л. П. Буева // Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 447–448.
2. Психология. Словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 2-е изд., испр. и доп. – 494 с.
3. Слободинська, Т. С. Про зміст висловлення в контексті теорії моделей спілкування / Т. С. Слободинська // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2013. – Вип. 16–17. – С. 236–240.
4. Слободинська, Т. С. До інтерпретації окремих термінів комплексної теорії моделей спілкування / Т. С. Слободинська // Лінгвістика : збірник наукових праць. – № 3 (30). – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – С. 51–61.
5. Слободинська, Т. С. Чотирирівнева модель поняття «повний зміст висловлення» / Т. С. Слободинська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Вип. 19. – С. 33–40.

Стаття надійшла 02.10.2016 року

УДК 811.163.42'373.2'282

Оксана Тимко-Дітко
(Загреб, Хорватія)
e-mail: okditko@ffzg.hr

**СКЛАД НАРОДНИХ НАЗВ РОСЛИН І ТВАРИН У ГОВОРІ
БАЧВАНСЬКИХ РУСНАКІВ***

Мета нашого дослідження – показати частину навколишнього середовища, зокрема рослинний і тваринний світ, у якому століттями жили і працювали бачванські руснаки, як вони його змінювали і як він впливав на них.

Лексичний матеріал зібрано у трьох селах біля Бачки та в кількох поселеннях північної Угорщини. На позначення 310 рослин і 192 тварин зафіксовано 475 і 305 назв відповідно, а враховуючи фонетичні варіанти, ця кількість зростає до 500 фітонімів і 312 фауноназв.

З 500 назв рослин, які і сьогодні активно вживають бачванські руснаки, 271 вони принесли до Бачки. Із 312 сьогодні вживаних назв фауни 195 лексем були їм відомі ще до переселення – на Горниці.

***Ключові слова:** рослини, тварини, лексеми, праслов'янський, східнослов'янський, запозичення, номенклатура, фонетичні варіанти, семантична група, денотати.*

* This work has been fully supported by/supported in part by the Croatian Science Foundation under the project Comparative Slavic linguocultural themes number 2131

Тымко-Дитко О. Состав народных названий растений и животных в говоре бачванских руснаков.

Цель нашего исследования – показать часть окружающей среды, в частности растительный и животный мир, в котором веками жили и работали бачванские руснаки, как они его меняли и как он влиял на них.

Лексический материал собран в трех селах около Бачки и в нескольких поселениях северной Венгрии. Для обозначения 310 растений и 192 животных употребляется 475 и 305 лексем соответственно, а учитывая фонетические варианты, это количество возрастет до 500 фитонимов и 312 фауноназв.

Из 500 названий растений, которые и сегодня активно используют бачванские руснаки, 271 они принесли в Бачку. Из 312 сегодня применяемых названий фауны 195 лексем были им известны еще до переселения – на Горнице.

Ключевые слова: растения, животные, лексемы, праславянский, восточнославянский, заимствования, номенклатура, фонетические варианты, семантическая группа, денотат.

Tymko-Ditko O. The names of plants and animals of Bačka Ruthenians.

The goal of this paper is to present a part of natural environment, especially the world of plants and animals, in which the Bačka Ruthenians lived and worked for centuries, how they changed it and how it exerted influence on them.

The lexical material was collected in three Bačka villages and in several settlements of North Hungary. For denoting 300 plants and 192 animals, 475 botanical and 305 zoological names have been used, their fonetic variants included the number is a little larger all in all 500 plant names and 312 animal names.

Out of 500 plant names, that are actively used by the Bačka Ruthenians, 271 were brought to Bačka. Out of 312 fauna names, that are used nowadays, 195 lexemes were already known to the Ruthenians at Hornjica.

Keywords: plants, animals, lexemes, Proto-Slavic, East slavisms, loan-words, nomenclature, fonetic variants, semantic group, denotatives.

Нинішні руснаки Бачки – це потомки вихідців зі Східних Карпат. Самі вони ту батьківщину називають Горницею. У середині XVIII ст. руснаки переселилися на простори Південної Угорщини. У документах зафіксовано, що 1745 року перші переселенці зупинилися поблизу нинішнього села Керестура в Бачці, яке опустіло внаслідок довголітньої австрійсько-турецької війни. Переселення руснаків на територію південної Угорщини проходило кількома етапами. 1751 року підписано документ про заселення [10, с. 38]. Через дванадцять років після заселення Керестура переселенці почали прибувати до села Коцур (документ підписано 1763 р.) [10, с. 60]. Населення як Керестура, так і Коцура формувалося з вихідців із різних районів тодішньої північно-східної Угорщини.

Нинішні бачванські руснаки – нащадки переселенців із найзахіднішої частини Східних Карпат, де активні міжетнічні (українсько-словацько-польсько-угорські) контакти тривають уже близько тисячі років. Минає вже чверть тисячоліття, як вони острівцем живуть у новому для них

південнослов'янському середовищі. Усе це не могло не позначитися на їх житті і на дискусії про генезу руснаків та їхньої розмовної мови.

Про переселення руснаків із Карпат на середній Дунай сказано і написано вже немало. Краєзнавці, історики, фольклористи, ономасти й діалектологи центральної Європи знаходять усе нові факти, уточнюють старі і конкретизують ті умови, за яких невелика горстка шукачів кращої долі 250 років тому зірвалася зі своїх одвічно насиджених місць у західних Карпатах і взяла курс на Велику угорську рівнину.

Ми поставили собі за мету показати частину того природного середовища, зокрема рослинний і тваринний світ, у якому жили і працювали протягом століть бачванські руснаки, як вони впливали на нього і як впливав він на них. Шляхом порівняння ботанічної та зоологічної номенклатури, вживаної в «рускей бешеди», з відповідними номенами інших мов карпато-дунайського басейну, ми хочемо показати, з одного боку, чим займалися і що мали предки нинішніх бачванських руснаків до середини XVIII ст., а з іншого – що вони набули і що втратили на новій батьківщині.

Етимологічний аналіз ботанічної та зоологічної лексики бачванських руснаків у просторі та в часі, зокрема зіставлення її з відповідними лексемами інших дотичних мов центральної Європи (німецької, польської, румунської, сербської, словацької, угорської, української та хорватської), дозволить розкрити не тільки ті джерела, за рахунок яких збагачувалася номенклатура руснаків, але, очевидно, уточнить регіони попередньої їх батьківщини чи маршрути їх слідування до Бачки.

Лексичний матеріал для нашої роботи зібрано діалектологічними методами в трьох населених пунктах Бачки (Дюрдьов, Коцур і Руський Керестур) та в кількох руснацьких поселеннях сучасної північної Угорщини за спеціальним питальником.

Збір матеріалу засвідчив, що поняттєвий багаж нинішнього середнього бачванського руснака складає 310 рослин і 192 тварини. До цього числа входять тільки ті рослини і тварини, з якими всі бачванські руснаки стикаються в повсякденному житті, вирощують і доглядають, бачать і відчувають їх. Екзоти, що не мають прямого стосунку до флори і фауни Бачки, в цій роботі не розглядаємо.

Аналіз назв показав, що їх кількість у бачванців вища, ніж кількість відповідних денотатів. Незважаючи на те, що територія поширення бачванської бешеди невелика, одна і та ж рослина чи тварина в руснаків нерідко має по дві-три таутонімичні назви. Отже, зібрано 475 ботанічних та 305 зоологічних найменувань (з фонетичними варіантами цей номер трохи вищий): 500 назв рослин і 312 назв тварин. Звичайно, не кожна з цих назв є номеном для конкретного виду рослини чи тварини. Як і в кожного народу, ботанічна і зоологічна лексика руснаків має не тільки

номени, але й узагальнюючі назви, тобто своєрідні систематизатори. Сама народна класифікація рослин і тварин у руснаків не збігається з науковою, але терміни, наявні в них, так само становлять науковий інтерес. Тому аналізуємо не тільки народну номенклатуру назв, але й традиційні узагальнюючі назви, тобто всю живомовну ботанічну і зоологічну лексику.

Зібраний лексичний матеріал розглядаємо за групами, що спираються на народну класифікацію флори і фауни.

Стратиграфічні пласти окремих семантичних груп **ботанічної лексики** бачванських руснаків утворюють кілька груп.

Культурні рослини. Із 62 зафіксованих лексем цієї групи третина належить до праслов'янської спадщини. Переважно це назви праслов'янського походження, у складі яких нема рис ні західно-, ні східнослов'янських мов: *боб^{**}*, *дин'а жито*, *капуста*, *мак*, *овес*, *попер*, *просо*, *ретква*, *хмел'*, *тиква*, *йагода* та ін. Сюди також належить лексема *хрин*, але вона має однозначно українську фонетичну рису (*і* на місці *ѣ*). Так само назви *грашчок* та *конопа* містять словацькі фонетичні риси, а *копер* і *мархва* – польські. Східнославацькі діалектизми *йарец* «ячмінь», *л'ен*, *орешец* «батун», *цеснок*, *слунечн'ик* «соняшник».

Досить велику групу лексем (10 назв) утворюють давні слов'янські запозичення з німецької, латинської та грецької мов (*луцерна*, *пастернак*, *петрушка*, *рашка* «кмин звичайний», *цибул'а* та ін.), які протягом віків стали загальнослов'янськими.

Майже всі гунгаризми (14 найменувань) – давні запозичення і нині відомі також у західноукраїнських та в східнославацьких діалектах: *доган* «тютюн», *кукурица* «кукуруза», *наприга* «стручковий перець», *парадича* «помідор», *пасул'а* «квасоля», *рискаша* «рис», *шалата* «латук посівний» та ін. Отже, більшість рослин, на позначення яких вони вживаються, руснакам були відомі ще на Горниці, хоча деякі, як картопля, кукурудза, помідори, руснаки почали вирощувати в Угорщині під час переселення до Бачки, і тому важко сказати, де саме руснаки познайомилися з ними. Цікаво, що на позначення соняшника вживається *слунечн'ик*, хоч і він належить до цієї групи рослин. Його ще на початку XVI ст. завезено з Америки, але почали культивувати досить пізно. Назва вперше зафіксована в кінці XVIII ст. (в угор. документах з 1783) [15, II, с. 998]. У руснацьких поселеннях північної Угорщини також уживають найменування *слун'ечн'ик*. У ст.-укр. зафіксовано *слонѣчникъ* [12, с. 24], в укр. гов. Закарпаття *слоуніч'ни'к* [4, к. 192], в укр. гов. Словаччини –

** Аналізований фактичний матеріал подаємо в українській фонематичній транскрипції пристосованій до місцевого говору. Відповідно до місцевої писемної традиції знаком /и/ позначаємо голосний переднього ряду високого піднесення. Наголос у записах не позначаємо, оскільки в бачванських руснаків він завжди на передостанньому складі.

слунечник [16, с. 134]. Слов'янська лексема вживається в більшості українських говірок Закарпаття [5, с. 119].

Номені – запозичення з південнослов'янських мов у семантичній групі культурних рослин позначають переважно денотати, які в Європу потрапили протягом останніх 200 років чи які руснаки не вживали і не вирощували на старій батьківщині. Таких лексем зафіксовано всього 12: *бундава* «гарубз звичайний», *карфиол*, *кел'*, *ким* «кмин», *сойа*, *хел'да* «гречка», *целер*, *шпинат* та ін.

Тільки дві назви скальковано із сербських: *белава парадича* «баклажан» (пор. серб. *плови патлицан*) і *ол'ейова цвикла* «ріпа, турнепс» (пор. серб. *уљана ретица*).

Семантична група культурних рослин досить консервативна. Вона зберігає велику кількість праслов'янських лексем. З іншого боку, вона чи не найчутливіше реагує на міжмовні контакти. Саме тому в ній велику групу найменувань утворюють гунгаризми. Найменування для нових культурних рослин останнім часом запозичено лише із сербської мови.

Квіти. Назви квітів за своїм складом протилежні назвам культурних рослин, адже квіти в Європі почали вирощувати, як відомо, тільки з кінця XVIII ст. Більшість лексем на їх позначення походить із латині та з німецької мови. Ми зафіксували 97 найменувань квітів. З них тільки 6 лексем належать до спільнослов'янських утворень: *волово очи* «братки», *звончки* «дзвоники», *когутов гребень* «целозія гребінчаста», *косатка* «дельфіній», *нохчик* «нагідки», *широтки* «братки». Лексема *мацери́на души́чка* «чебрець повзучий» теж відома в більшості слов'янських мов, але має фонетичні риси східнославацького діалекту. Загальнослов'янських запозичень із західноєвропейських мов усього 7 назв: *гвоздик*, *лелійа*, *ружа* «троянда», *тул'ипан* та ін.

Зі словацької мови запозичена *искиричка* «стокротки багаторічні».

Гунгаризмів у цій групі всього 4, усі належать до старих запозичень, відомих і в закарпатоукраїнських, й у східнославацьких говорах: *арвачка* «братки», *ештике* «левкой довгопелюстковий», *кичкирич* «нарцис», *мал'варужа* «рожа рожева».

Сербізмів у цій групі 30. Серед них є власне сербські утворення (*божур* «півонія», *д'урд'ица* «конвалія», *летитлиша* «майорці стрункі», *л'убичица* «фіалка запашна», *невен* «нагідки лікарські», *спомена́к* «незабудка») і новітні запозичення через сербську мову (*аспарагус*, *беладона*, *бетонийа*, *теоргина*, *гладиола*, *ирис*, *кактус*, *кана*, *резеда*, *фікус* та ін.).

З германізмів наявні 2 лексеми: *файерушка* «чорнобривці» і *фергизмайнихт* «незабудка». Друга назва, співзвучна з німецькою, відома тільки в Коцурі, а перша у формі *файрушка* відома і в інших населених пунктах, де живуть руснаки, та в деяких українських говорах. У селах

північної Угорщини ми зафіксували лексему *файеружичка* «т. с.», а варіанти *фаєрушка*, *фраірушка* «т. с.» відомі в укр. лемк. гов. [2, с. 58] та у сх.-слц. *fajeruška* [17, I, с. 435].

Серед назв квітів третину (33 лексеми) становлять місцеві утворення: *канчовики* «гіацинт», *пишчки* «ротики садові», *фрайерово байуси* «чорнушка посівна», *чингибинги* «орлики» та ін.

Назви квітів, на противагу іншим групам, характеризуються великою кількістю синонімів, багатством місцевих утворень, майже повною відсутністю праслов'янського шару лексики. Для них характерне перенесення найменувань з інших семантичних груп, переважно з групи свійських тварин.

Дикоростучі рослини. Зі 198 зафіксованих найменувань цієї семантичної групи 80 належать до праслов'янської спадщини: *бабка*, *жигалка*, *имела*, *кукол'*, *лобода*, *лопух*, *л'ушай*, *марунка* «маруна», *мох*, *оман*, *палка*, *репик* «лопух» та ін.

У цій семантичній групі порівняно мало загальнослов'янських лексем, а ті, що є, мають словотворчі та фонетичні національні нашарування: *вашил'еу* «васильки», *вербина* «вербена», *коштивал'* «живокість лікарський», *л'ул'ок* «блекота», *румен'еу* «ромашка».

Третю за чисельністю групу (після лексем праслов'янського походження і місцевих утворень) становлять гунгаризми – 22 найменування: *балантов* «миколайчики», *бузавирок* «волошка», *гарантвирант* «рябчик імператорський», *гордон* «будяк», *дикин'* «рогіз», *дудва* «щириця», *мугар* «мишій», *над* «очерет», *репчен'* «гірчиця», *тараска* «свинорій пальчастий», *фол'овка* «березка польова», *цирок* «сорго», *чичовка* «соняшник бульбистий», *шаш* «осока», *шовшка* «щавель» та ін.

Запозичення з південнослов'янських мов у цій семантичній групі здебільшого вживаються як синоніми: *брил'ан* «плющ» паралельно з *цаганка*; *боквица* «подорожник» паралельно з *бабково л'исце*; *домочувар* «молодило» паралельно з *камена ружа* і *груби л'истки*; *йагл'ика* «первоцвіт» паралельно з *баранчики*; *крпигуз* «осока» паралельно з *зиви мугар*; *локван'* «латаття» паралельно з *калати*; *палацка* «рогіз» паралельно з *палка*; *пирика* «пирій» паралельно з *пирн'ица* та ін. (усього 16 лексем). Різниця тільки в тому, що в більш сербізованих осередках домінують сербізми, а в інших ще функціонують місцеві утворення, які сформувалися на загальнослов'янській основі.

Третина найменувань дикоростучих рослин (60 лексем) належить до місцевих утворень. Вони постали переважно шляхом перенесення побутової лексики (*калати* «латаття», *клобучки* «плетуха звичайна», *лампашич* «кульбаба лікарська», *пахн'ачка* «маруна»); з назв страв

виникли: *кашка* «ряска», *погачики* «майва») здебільшого за принципом зовнішньої подібності.

Найпродуктивніший спосіб утворення для них полягав у тому, що прикметник-диференціатор *зиви* «дикий» додавався до назви відповідної культурної рослини: *зива мархва*, *зива петрушка*, *зиви овес* та ін. Майже всі культурні рослини мають своє відображення серед назв дикоростучих. У бачванських руснаків багато таких номенів дикоростучих рослин, які утворилися від анатомічних назв тварин шляхом додавання до них диференціувальних прикметникових означень на кшталт *заячий*, *кінський*, *мишачий*, *свинячий*, *собачий* та ін. Наприклад: *товл'у писки* «грабельки», *зайачи уха* «молочай строкатий», *качи писки* «красоля», *пул'чи нос* «гірчак зміїний», *пиш йазик* «подорожник» та ін. Подібні лексеми є і в інших слов'янських мовах, тому їх важко кваліфікувати як місцеві утворення. Правда, такі співзвучні номени в різних мовах нерідко позначають різні рослини. Тому досить важко встановити, які з них тільки лексичні збіги, що постали за спільнослов'янськими словотвірними моделями, а які генетично споріднені.

Фрукти і ягоди. У цій групі відсутні синоніми та місцеві утворення. Із 22 лексем половина праслов'янського походження: *вишн'а*, *грушка*, *йаблон'а*, *малина*, *черешн'а*, *черн'ица*. Деякі з них, як *шл'ивка*, мають специфічне місцеве фонетичне оформлення. Однозначно українську фонетичну рису зберігає лексема *л'исковець*, західнослов'янську – *орех*, а польську – *тарка* «терен». Через українське посередництво до бачванців міг прийти польський номен *брескиня* «персик», а від словаків або від сербів – *боровн'ица* «чорниця».

Усі гунгаризми цієї семантичної групи (6 лексем) відомі і в українських закарпатських та східнославацьких говорах: *бишалма* «айва», *кайса* «абрикос», *куцкуруша* «горобина», *мандул'а* «мигдаль», *рибизла* «смородина», *ринглов* «слива степова». Пояснення походження лексеми *куцкуруша*, яке дає О. Горбач як поєднання угор. *kis* «малий» та серб. *крушка* «груша» [3, с. 326], нам здається невмотивованим. Лексему доцільніше виводити з угор. *uszkuruc-fa* чи діал. *uskuruc* [15, III, с. 1038], тим більше, що в руснацьких поселеннях північної Угорщини поряд з *уцкуруц* ми зафіксували також лексему *куцкуруц*.

Південнослов'янізми переважно позначають південні рослини, що стали відомі бачванським руснакам завдяки сербам: *мушмула*, *нар* «гранатник» і *тургун'я* «слива розлога».

Дерева і кущі. Група номенів праслов'янського походження становить половину (24 назви) всіх уживаних: *бук*, *глог*, *дуб*, *йагода*, *ива*, *йавор*, *кал'ина*, *л'ипа*, *граб*, *сосна*, *тиса*, *топол'а*. Більшість їх не несе на собі жодних слідів маркованості (фонетичної, словотвірної, морфологічної чи семантичної) котроїсь із трьох слов'янських мовних груп. Однозначно

східнослов'янську фонетичну рису зберігає лексема *верба*, а західнослов'янські – *бреза* «береза», *брест* «в'яз», *дренок* «дерен», *йадловец* «ялиця».

Кілька пізніх запозичень цієї семантичної групи стали загальнослов'янськими (*барвинок*, *гузбанок* «самшит») чи принаймні карпатськими регіоналізмами: *розмарийа*.

Лексеми *йасен* і *клен* теж належать до спільнослов'янської спадщини, але в такому звуковому оформленні вони ближчі до сербських чи загальноукраїнських еквівалентів, ніж до бачванських. Цікаво, що в руснацьких говірках околиць Мішкольца цим номенам відповідають варіанти *йешен'*, *йашен'* та *кл'ен*, *кл'енок*.

З угорської мови в цю семантичну групу запозичено 6 лексем: *талатон'а* «глід», *тестин'а* «каштан», *мал'ва*, *ортона* «бузок», *розмаринг*, *шалангов* «гледичія».

Сербізми належать до двох груп. З одного боку, це лексеми на позначення автохтонних рослин (*ариш* «модрина», *багрєн* «біла акація», *дуд* «шовковиця», *клека* «яловець»), а з другого боку – назви денотатів, нових для цього регіону (*йука*, *магнура* «маклюра», *платан*). Цікавий варіант лексеми *багрєн* – *багрєна*, в якому відбулася морфологічна адаптація серб. діал. *багрєн* [11, I, с. 120]. Зміна граматичного роду відбулася під впливом угор. діал. *bagrena* [15, I, с. 217] чи за аналогією до назв інших плодкових дерев, як вишня, грушка, яблуна та ін.

За чисельністю другу групу становлять місцеві утворення (13 найменувань): *венчики* «таволга біла», *гадово грозно* «паслін чорний», *пша вишня* «беладона», *христова багрєна* «гледичія колюча», *ин'игово лабди* «калина».

Зоологічну лексику бачванських руснаків теж розглядаємо за народною класифікацією. Зафіксовані нами 312 зоологічних номенів ділимо відповідно на п'ять семантичних груп, отже, самих назв на позначення тварин у бачванців набагато менше, ніж назв рослин.

Дикі тварини. Праслов'янські лексеми утворюють половину цієї семантичної групи – 18 назв: *бобер*, *видра*, *герчок* «хом'як», *зайац*, *йазавец*, *куна*, *ласица*, *миш/миша*. Деякі з них, як *герчок*, мають дещо специфічні фонетичні еквіваленти в українській, словацькій, ба навіть в угорській мовах. До спільнослов'янських номенів з фонетичними рисами української мови належать лексеми *вивирка*, *вовк*, *зайац*, *йиж*, *кертица* «кріт», а з рисами західнослов'янських – *л'ишка*, *йелен'*, *медвез*.

До посередніх полонізмів належать лексема *пергач* «кажан» і *сарн'а*, хоч обидві відомі також в українських та словацьких діалектах.

Запозичення з угорської мови (4 лексеми) старі і відомі як в українських, так і в словацьких діалектах: *урга* «ховрах», *паткань* «пацюк», *ровка* «лисиця», *факраш* «вовк».

Із сербської мови запозичено тільки лексему *дабар* «бобр».

Інші менші істоти. Більшість найменувань цієї семантичної групи (із 70 зафіксованих 39) праслов'янського походження: *вша, гад, гушен'ица, жаба, йашчурка, комар, кон'ик, медвезик, мол', мотил', муха, оба, оса, паук, пийавка, пчола, рак, червоточ* та деякі ін. Сюди належить і лексема *брамушка* «мурашка», складена з *бра-* (дисимільований аломорф від *мра-*) та *мушка*. Останній приєднався після деетимологізації першого компонента. Приєднання відбулося, напевно, ще в праслов'янський період, про що свідчить його розірваний ареал уживання [8, с. 169–170]. Варіант *грамушка* – дисконтактна дисиміляція за місцем творення. Напевно, це місцеве бачванське утворення. Номені *бабин пєс* «ведмедича-хазяйка», *блиха* теж належать до спільнослов'янських, але в такій формі вони зафіксовані тільки в українських говорах Закарпаття та у східнославацьких говорах. Східнослов'янським діалектизмом є й *блошчица*.

З угорської мови запозичено 6 лексем: *богар* «хрущ», *визиборн'а* «тритон», *донгов* «джміль», *д'уг* «мертва голова», *сун'ота* «комар», *шашка* «сарана». Усі вони вживаються і в західноукраїнських та у східнославацьких говорах. Наприклад, лексема *визиборн'а* запозичена з угор. діал. *víziborjú* «т. с.» (угор. *vízi* «водяний» + *borju, bornyú* «теля») [15, III, с. 1167]. У руснацьких селах північної Угорщини на позначення цієї ж істоти ми зафіксували також *визибика* «водяний бугай».

Запозиченнями із сербської мови можна вважати найменування денотатів, які бачванським руснакам стали відомі вже в новіші часи (16 назв): *буба рус* «тарган рудий», *бубашаба* «тарган чорний», *жижак* «довгоносик», *златица* «жук колорадський», *пипа* «довгоносик буряковий», *філоксер* «філоксера» та деякі інші.

Птахи. Половина (40 лексем із 80 вживаних) належить до праслов'янської спадщини: *галка, голуб, дрозд, ластовка, орел, плиска, сова, сокол, чайка, чижик* та ін. Усі назви мають тотожні еквіваленти в українській та в деяких інших слов'янських мовах.

Зі спільнослов'янських діалектизмів, які дотепер уживаються в українській, словацькій та польській мовах, руснаки принесли до Бачки такі назви птахів, як *волове очко, ковал'ик, кувик, куковка, шпак*. З українських говорів Закарпаття могла потрапити до Бачки *пут'пурут'ка*, а завдяки українській літературній мові і *соловей*, для якого частина старших бачванців ще пам'ятає архаїзм *славик*.

У номені *препилка* поєдналися риси словацької (префікс *пре-*) та української (*і* на місці *е* в закритому складі) мов.

Лексеми зі словацьким неповноголоссям у цій групі такі: *врабец* «горобець», *врана* «ворона», *гавран* «ворон», *крал'ик* «корольок», *страка* «сорока», *шкорванчок* «жайворонок».

Гунгаризмів серед назв птахів усього 7: *бибич* «чайка», *гейя* «лунь», *говл'а* «лелека», *пиков* «дятел», *ригов* «дризд», *тузок* «дрофа», *цинка* «синиця». Напевно, калькою з угорської мови є лексема *шмерзаца банка* «вудвуд» (пор. угор. діал. *büdös banka* «т. с.»).

У фонетиці й семантиці номена *сарка* простежується весь шлях його мандрування. За походженням це праслов'янський номен **s(v)orka*, який там позначав птаха *Pica* «сорока». З таким значенням його запозичили угорці як *szarka*. З угорської мови, напевно, через якийсь із її південних діалектів лексему запозичили серби як *сарка*, але вже із семантикою *Fulica* «лиська». Із сербської мови в такому ж звучанні й значенні його прийняли руснаки.

Із сербської мови запозичені *букавац* «водяний бугай», *водомап* «рибалочка», *талеб* «мартин», *гн'урац* «норець», *ждрал* «журавель», *канаринац* «канарковий в'юрок», *корморан* «баклан», *паун* «павич», а в новіші часи – також *пеликан* і *фазан*. З лексем праслов'янської спадщини, які мають фонетичні риси сербської мови, у руснаків наявні: *дропл'а* «дрофа», *тетреб* «тетерев», *чапл'а*, *шл'ука* «бекас».

Окремі місцеві орнітологічні лексеми постали шляхом звуконаслідування: *каран'ин'и* «велика очеретянка», *цукровка* «кільчаста горлиця». Лексему *ташчок* «горобець» через її семантику також треба зарахувати до цієї групи. Це рідкісний приклад, коли лексема на позначення класу стає найменуванням одного тільки виду [1, с. 232]. Такі ж паралелі можна віднайти в інших говірках. Так, у бойк. гов. *пташók* «горобець» [9, II, с. 160], у пд.-угор. діал. *madár* «птах» теж використовується на позначення горобця [14, с. 634]. З іншого боку, в укр. діал. *вере'беи(-ко)* означає будь-якого малого птаха [7]. Такий спосіб найменування, напевно, зумовлений загальним поширенням горобця в Середній Європі.

Місцевими утвореннями є й метафоричні найменування *л'есов дохтор* «дятел» та *мертвени птах* «хатній сич». За подібністю до назв свійської птиці постали двочленні лексеми з конкретизуючим прикметником *зиви*: *зива гуска*, *зива качка*, *зива кура*.

Риби. У цій семантичній групі збереглися тільки 4 праслов'янські лексеми: *карас*, *лин'ак*, *сом*, *шчука*.

Запозичення з угорської мови становлять майже половину – 14 лексем із 33 назв усієї іхтологічної лексики бачванських руснаків: *пот'ка* «короп», *терпеш* «миньок», *харча* «сом», *чик* «вугор», *чука* «щука», *шул'* «судак». Цікаво, що майже всі ці гунгаризми вживані також в українських говорах Закарпаття, які безпосередньо межують з угорським мовним масивом.

Численними є запозичення із сербської мови – 10 лексем: *бабушка* «карась», *трегорец* «колючка», *йегул'а* «вугор», *йесетра* «щип», *лопатарка*

«лящ», *младица* «лосось», *шаран* «короп». Лексеми *деверика* «лящ», *кечига* «чечуга», *ман'ов* «миньок», *чиков* «в'юн» також запозичено з угорської мови, але через посередництво місцевих сербських говорів.

Місцеве утворення в цій групі лише одне – *дунчик* «китайський срібний карась». Утворення походить від *дун'ець* «банка» (з нім. *der Dunst* «т. с.») + дем. суф. **-ик**. Найменування, можливо, має подвійну мотивацію: подібність тіла риби до банки, але ймовірніше, що риба спершу була акваріумною (тримали її в банках), поки не випустили її в канали.

Свійські тварини. Більшість лексем цієї семантичної групи (26 із 49 вживаних) належить до спільнослов'янських (*вол, гуска, йаловка, качка, квока, коза, кон', кура, овца, пес, сука, шчен'е*) або до праслов'янських діалектизмів (*баран, когут* «півень»).

Лексеми *кобула* та *первиска*, які належать до спільнослов'янських, мають фонетичні риси західноукраїнських чи східнославацьких говорів. Номени *бравець* «кабан», *буйак* «бугай», *крава* на цій же підставі можна вважати західнослов'янізмами, а *прашачка* «свиноматка», *праше* «поросся», *цел'е* «теля», та *швин'а* – східнославацькими з походження.

Для кнура і цапа руснаки вживають карпатизми *корназ* «кнур» і *цап*.

У цій семантичній групі засвідчено тільки 4 лексеми угорського походження: *тунар* «гусак», *кандур* «кіт», *пул'ка* «індичка», *шудов* «поросся».

Через сербську мову запозичено найменування тварин, які для Бачки є відносно новими: *матарец* «осел», *мазга*, *мула*.

Велика частина семантичної групи свійських тварин – з праслов'янського шару лексики. Вона менше змінилася під впливом сусідів, ніж семантична група культурних рослин: у ній нема стільки запозичень. На відміну від інших семантичних груп, вона значно диференційована. На найменування майже кожної свійської тварини в ній фіксуємо по декілька лексем (часто суплетивних), зокрема для розрізнення віку і статі тварин. Для позначення тварин, найближчих людям, бачванці послуговуються 7–8 лексемами (наприклад: *крава, буйак, буйачок, вол, йаловка, первиска, целє, цел'ичка*).

Етимологічний аналіз ботанічної і зоологічної номенклатури бачванських руснаків дозволяє зробити такі висновки:

1. У кожній із семантичних груп, залежно від її давності і важливості в житті людей, по-різному склалася доля давніх лексем.
2. Праслов'янська лексика по-різному представлена в окремих семантичних групах. Найвищий відсоток лексем вона становить у групах культурних рослин, свійських тварин, дерев і кущів та фруктів. У групах комах і птахів вона теж посідає досить вагоме місце.

3. Фонетично марковані східно- і західнослов'янськи праслов'янського походження не домінують у жодній із груп. Вони більш-менш рівномірно представлені в усіх семантичних групах номенів.
4. Гунгаризми наявні в кожній семантичній групі. Уживаються на позначення рослин, які починали вирощувати, коли угорська мова була обов'язковою для руснаків. Більшість із них – старі запозичення, відомі руснакам ще на старій батьківщині. Вони вживаються й нині в західноукраїнських та східнославацьких говорах. Деякі з угорських запозичень нині архаїзувалися під впливом літературної мови і поступово витісняються слов'янізмами.
5. Запозичення з південнослов'янських мов належать до найновішого лексичного пласту. Уживаються на позначення денотатів, які стали відомі руснакам протягом останнього століття, та для рідкісних рослин і тварин. Найбільше їх у іхтологічній групі лексики.
6. Наявність специфічних місцевих утворень найбільш відчутна серед назв квітів, дикоростучих рослин та птахів.

Отже, з-поміж 500 назв рослин, які нині активно використовують бачванські руснаки, 271 таких, які вони принесли до Бачки. За етимологічною належністю серед них переважають праслов'янські з українськими чи словацькими рисами.

Фонетично, словотворчо і семантично маркованих українізмів є 27, а тих, що можуть бути віднесені до українізмів за ареальним критерієм, – 51.

З-поміж 312 назв фауни, яка нині оточує бачванських руснаків, 195 належать до таких, що були відомі їм ще на Горниці. За етимологічною належністю і серед них переважають лексеми праслов'янського походження з українськими і словацькими рисами.

Фонетично, словотворчо і семантично маркованих українізмів є 38, а тих, що можуть бути віднесені до українізмів за ареальним критерієм, – 10.

Отже, більше половини ботанічного лексичного фонду, вживаного нинішніми бачванськими руснаками, належить до спільнослов'янської спадщини (частина має фонетичні, словотворчі чи семантичні риси української, словацької чи польської мов), до слов'янських діалектизмів та карпатизмів. Усі вони були відомі руснакам ще до переселення в Бачку. Також до цієї групи можна зарахувати велику частину гунгаризмів. Із зоологічної лексики руснаки до Бачки принесли майже дві третини сьогодні вживаних назв, що свідчить стійкість цієї групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Булаховский, Л. А. Славянские наименования птиц / Л. А. Булаховский // Булаховський Л. А. Вибрані праці : в 5 т. Т. 3. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 189–300.
2. Верхратський, І. Про говор галицких Лемків / І. Верхратський. – У Львові : Накладом Наукового товариства імени Шевченка, 1902. – 490 с.
3. Горбач, О. Лексика говірки бачвансько-срімських українців // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. – Пряшів, 1969. – Т. 4, кн. 1. – С. 309–348.
4. Дзензелівський, Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР : в 3 т. / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород, 1957–1993. – Т. 1–3.
5. Дзензелівський, Й. О. Назви сільськогосподарських культур у говорах Закарпаття / Й. О. Дзензелівський // Studia slavica. – Budapest, 1960. – Т. VI. – С. 113–143.
6. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / укл. Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, О. П. Критенко та ін.; редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
7. Карпатский диалектологический атлас. – М. : АН СССР, Институт славяноведения, 1967.
8. Общеславянский лингвистический атлас. Вып. 1. Животный мир. – М. : Наука, 1988. – 188 с. – (Серия лексико-словообразовательная).
9. Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1–2.
10. Рамач, Я Кратка история Руснацох (1745–1918) / Я. Рамач. – Нови Сад : Грекокатолицка парохија св. Петра и Павла, 1993. – 138 с.
11. Речник српскохрватскога књижевног језика : у 6 т. – Нови Сад – Загреб, 1967–1976. – МС–МХ.
12. Сабадош, І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош. – Ужгород, 1996 – 189 с.
13. Тимко, О. Ботанічна і зоологічна номенклатура бачванських руснаків / О. Тимко. – Ужгород : УЖДУ, 1998. – 169 с.
14. A magyar nyelvjárásak atlasza – a magyar nyelvátlasz munkaközösségének közreműködésével szerkesztette // Deže László és Imre Samu. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1974. – IV rész (571–768 térkép).
15. A Magyar nyelv történeti – etimológiai szótára : 3 t. – Budapest : Akadémiai kiadó, 1967–1976.
16. Čižmárová, M. Botanická nomenklatura ukrajinských nářečí východného Slovenska : kandidátska dizertačná práca. – Filozofická fakulta v Prešove, Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1994. – 182 s.
17. Slovník slovenských nářečí : u 2 t. / ved. redaktor PhDr Ivor Ripka, Csc. – Bratislava : SAV, 1994. – Т. 1–2.

Стаття надійшла 16.10.2016 року